

4. Agustín li envia l'escut d'armes, que ha rebut, del cardenal gironí Joan Margarit i Pau¹³, que recull els motius de cada una de les famílies de què provenia: en un escut quadrilong partit; a sinistra, tres margarites (flors que simbolitzen el seu primer cognom); a destra, sobre camper d'argent, un paó (símbol parlant del seu segon cognom: paó > Pau).

5. Ha arribat a mans d'Agustín el llibre dels fastos de Panvinio, editat per Strada. A finals de juliol del 1557 ja n'havia vist les primeres proves que li havien suggerit el comentari "*la stampa vostra mi par troppo minuta, et molto scorreta*"¹⁴. El judici que li mereix el llibre en aquesta ocasió és molt més negatiu. La lletra, que l'havia trobada massa petita, ara li plau, però, en canvi, les correccions incorporades i els gravats de les monedes afegides per Strada els troba molt mal fets.

6. A l'edició de Basilea de 1558 dels *Romanorum principum... libri IIII* hi figuren els dibuixos d'alguns escuts sense les particions ni les càrregues corresponents, és a dir, buits. ¿És que Panvinio havia pensat d'incloure l'heràldica dels personatges més importants però finalment se'n desdí? En aquest cas, el consell d'Agustín respondria a un intent de solucionar el problema que representava haver d'imprimir els diferents colors que composaven els escuts.

7. A la carta del 5 de juny de 1557 Agustín havia promès enviar a Panvinio unes "*epistole di papae nella dissensione di Liberio et altri*" que tenia manuscrites i que corresponen al volum 264 de la seva biblioteca manuscrita llatina¹⁵.

8. A finals del 1556 Zurita havia enviat a Agustín una còpia d'una part dels cònsols del *Chronicon Paschale* que havia adquirit a Sicília el 1550¹⁶. Agustín li demanà que li trametés la resta fins a Heracli, demanda a la qual Zurita responia sorprès el mes d'abril del 1557 "*pename arto entender tan tarde que v. m. era servido tan de veras que se continuasse lo de los Cos... yo hare lo mas en breve que ser pudiere la diligencia en lo demas añadiendo lo que fuere notable de los tiempos de Philippo adelante...*"¹⁷. El mes de setembre Agustín li comunicava a Zurita la raó per la qual

¹³ V. carta del 16-1-57, en la qual Agustín li havia enviat l'escut dels Margarit. Sobre aquest cardenal és imprescindible la monografia de R. B. TATE *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona 1976.

¹⁴ V. p. 172.

¹⁵ V. punt 11 del comentari a la carta de 5-6-57 (p. 147).

¹⁶ V. p. 101.

¹⁷ V. p. 115.

necessitava la segona part dels fastos grecs: “*Otro Verones fraile de santagustin (Panvinio) tiene otra serie de Consules hasta Heraclio...y espera lo que v. m. me embiara para publicar con un comentario doto*”¹⁸ .

Aquesta segona còpia de Zurita, rebuda segurament pocs dies abans, és la que Agustín envia a Panvinio amb aquesta carta.

9. Pels mots d'Agustín a la carta del 17-7-56¹⁹ sabem que “*Padre Ott(avio) muta di opinione nella fundatione di Roma. Soleva tener con Attico, poi con Livio, hora tiene col Pittor*”. Mig any abans, doncs, O. Pantagatho ja estudiava el problema de la fixació de la data de la fundació de Roma. Primer va seguir T. Pomponi Àtic que defensa la data de 753 (*hist.* 3); després Livi que proposa la data del 750 i finalment Fabi Píctor que segons Dionís d'Halicarnàs (1,71,1= *hist.* 6) “*Τὸν δὲ τελευταῖον γενομένον τῆς Ῥώμης οἰκισμὸν... κτίσιν... γενέσθαι φησί... Κόιντος δὲ Φάβιος κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ὀγδόης ὀλυμπιάδος*”, o sigui que proposa l'any 747. Els fastos Capitolins, que Pantagatho havia atribuït a Verri Flac²⁰ amb l'annuència d'Agustín, proposen la data del 752. Varró que és l'escriptor que mereix més confiança al bisbe defensa l'any 754. La defensa de Pantagatho es basa en el fet que Píctor és l'escriptor més antic dels cronògrafs; tot i així, Agustín recorda al seu amic que Polibi el considera poc objectiu quan afirma: “*Οὐχ ἦττον δὲ τῶν προειρημένων παρωξύνθη ἐπιστῆσαι τούτῳ τῷ πολέμῳ καὶ διὰ τὸ τοὺς ἐμπειρότατα δοκοῦντας γραφεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ, Φιλῖνον καὶ Φάβιον, μὴ δεόντως ἐμὴν ἀπηγγελκέναι τὴν ἀλεθειαν*”.

10. Represa de l'argument sobre el llibre *Romanorum principum* amb nous suggeriments que Panvinio inclourà a la seva redacció final. La fórmula “*privatus ita appellatus est*” alterna amb “*lustrico die ita appellatus*” a tot el llibre.

El consell que revisi la llista d'emperadors adoptats es refereix, però, al *De comitiis imperatoris*, que es va editar en el mateix volum que l'anterior²¹ i al començament del qual Panvinio escriurà: “*primo loquar de eis Imperatoribus, qui vel iure haereditario, vel ex praedecessorum voluntate rerum potiti sunt*”.

11. En aquest cas Panvinio no va modificar en res la seva primera redacció, de manera que quedà redactat “*quare et huius saeculi scriptorem Graecum Procopium etrusce*

¹⁸ V. p. 186.

¹⁹ V. p. 164.

²⁰ V. p. 135.

²¹ V. p. 198.

*loquentem reddidisti. Quum autem multa sint in hoc libro hominum cognitione, et lectione non indigna, ut Imperatorum tempora, consulatus, Imperii Romani occidentalis convulsio, et alia eiusmodi; omnium tamen curiosissimum esse existimo, accurata et diligens inter utrumque Imperium, tam in Imperatoribus quam in Consulibus distinctio (...) nam usque ad Heraclii Augusti tempora Fasti Graeci, Antoni Augustini et Hieronymi Surytae opera, ex Sicilia in Urbem advecti pertinent“.*²²

Tal com anota Flores²³, Agustín al.ludeix irònicament a Egio en referir-se a la seva traducció de Zonaras al llatí. Mentre l'estava fent n'havia sortit una altra a Basilea el mes de juliol 1557; d'aquí que Agustín acabi la seva frase amb “*sed frustra*“.

²² p. 51.

²³ *Epistolario*, p. 289.

R(everendo) P(adre) Car(issi)mo [Panvinio]. Se havete havuto li fasti Greci, et il testimonio per la stampa contra il Strada mi pare che rispondete a tutte l'altre mie perche qualche settimana ho intermesso il scrivervi. Se non, fatte far diligenza col S(ignor) imbasciator Vargas perche ad esso indirizai le lettere, et il

5 pacheto et per via del ordinario¹. Delle cose che domandate che vi avertisca non posso far niente essendo tuttol di occupato in palazo et in casa col partirmi. State sicuro di quello che legendolo io una volta non mi offese. Questo dico per il titolo che mi ricercate se mi contenta delli libri di imp(erato)ri et anchora della

10 inscrizione fatta per me. Solamente vi scrissi altramente perche il chiamarmi Nuntio avanti che sia partito (et chi sa se partiro?) hauria poi del ligiero². La cautione del bianco mi piace. La partita mia doveva esser hieri. Ho mandato gia sei cavalli a giornate. Andaro lunedì (se dio vole) per le poste, per Bologna et Mantua³. Se volete peregrinar per Germania potresti trovar cose di vostro studio, pur la cuculla vi dara impiccio, et non voglio che la lasciate senza il

15 vescovato⁴.

Certe inscrittioni piene di nomi proprii sono trovate questi giorni di certi magistri Curatores fontis Lolliani dove sono sette Consulati. Mandovi i nomi come mi son dati. M(esser) Benedetto promette mandarvi la copia. Farette bene a procurar tutta la inscrizione per veder l'ordine di essi, et altre cose che forse importaranno.

20 Nel primo mi piacerea che si legesse M.PEDVCAEO. SYLLOGA.PRISCINO. et credo che cosi dica nel marmo. Del T. Vinio compagno di Galba II non è dubio: quel LAENATAE sta cosi, ma e error certo per Laenate⁵.

Non posso dirvi altro, son vostro. In Roma alli cinque di Feb(ra)ro 1558.

Vostro A. A. A(Ilifanus)

4 il pacheto et: et *om. Flor.*

COMENTARI

1. Puix que, a finals del desembre anterior, Agustín pensava que podria aturar-se alguns dies a Venècia, havia decidit portar personalment al seu amic tot allò que li devia des de feia temps¹. En vistes, però, dels continus ajornaments del viatge li envià el paquet a Vargas per tal que li lliurés a Panvinio.
2. Panvinio li demana opinió sobre el títol que pensa posar als seus llibres sobre els emperadors, que s'editaran a Basilea², i sobre el títol al llibre primer dels comentaris als fastos, que havia estat retocat després que Agustín fos nomenat bisbe i nunci papal³.
3. Després dels successius ajornaments del viatge -l'últim el dia anterior-, Agustín encara dubta si marxarà, malgrat que ja està preparant l'equipatge i està "*tutto di occupato in palazzo col partirmi*".
4. Agustín suggereix a Panvinio que viatgi a Alemanya on, de ben segur, podrà trobar biblioteques riques en la informació que ell necessita. Aquest suggeriment prengué més cos, després que el bisbe tornà del seu periple germànic, havent-ne tret tant de suc. El frare decidí d'anar-hi i realitzà el viatge a finals de juny de 1559⁴.
L'expressió "*pur la cuculla vi dara impiccio*", juntament amb una altra formulada a la carta del 3-4-57 "*come per altre parolle potria dir per lodarvi che non havete niente del frate...*" deixen traspuar un cert descontentament de Panvinio per la seva condició de frare, en la mesura que potser li impedia de dur a terme algunes actuacions⁵. En cartes posteriors trobarem repetit aquest sentiment, que Agustín s'ocupa de rebutjar tot dient-li que no deixi l'hàbit si no és a canvi d'un bisbat.
Precisament en una carta del 4 de febrer adreçada al cardenal A. Farnese Panvinio li demanava autorització per allargar la seva estada a Venècia, un cop transcorreguts els tres mesos de permís inicials, perquè "*essendo passato il tempo datomi al ritorno, ne havendo ancora posto fine a quest' Opera (els comentaris als fastos) per la difficoltà*

¹ V. carta del 15-12-57: "*il libro di Maguntini (els bisbes e Magúncia) mandaro o portaro io, et il testimonio del Strada*" (Ambr. fol. 139; Flores p. 284).

² V. p. 199.

³ V. p. 211.

⁴ V. p. 321.

⁵ El Papa estava preparant una butlla contra tots aquells frares que vivien fora del convent, com era el cas de Panvinio, i no utilitzaven l'hàbit religiós. Panvinio estava molt preocupat per aquesta qüestió des de ja feia temps (V. pp. 273 i 282).

sua voglia esser contenta, che io stia fuori ancora fin tanto che sia finita... “6.

5. Agustín es refereix als cònsols a qui va dedicada una sèrie d'inscripcions recollides en el CIL VI, 155-162 i que ens ha estat tramesa bàsicament per Pirro Ligorio, excepció feta de la 158, que fou descoberta amb posterioritat i en la qual no hi apareixen els cònsols. Panvinio, en els seus comentaris als fastos, no va recollir el text sencer de les inscripcions, sinó només el nom dels cònsols que hi figuraven, els quals li havia enviat Agustín, quan la redacció del capítol ja estava ultimada⁷. No tenim constància, ni manuscrita ni impresa, que li arribés la còpia d'Egio a què al·ludeix el bisbe.

Els cònsols esmentats són els següents⁸:

SER. GALBA. II. T. VINIO. COS (VI,155)

A propòsit d'aquests dos cònsols Agustín comenta “*Del T. Vinio compagno di Galba II non è dubio*”. Pantagatho també li havia escrit el mateix dia “*Mons(ignor) d'Allife mi disse l'altri hieri, che l'adottato da Galba non si chiama T. Iunius, ma T. Vinius*”⁹

TI. IVLIO. CANDIDO. II. A. IVLIO QVADRATO II
COS (VI,156)

Només tramesa íntegra per Ligorio. Momsenn va afegir TI. i el II del final a partir del text de Panvinio.

SER. OCTAVIO. LAENATAE. PONTIANO
M. ANTONIO. RVFINO. COS (VI,157)

Panvinio dóna la lectura LAENTAE, que, sens dubte és un error tipogràfic. Agustín li havia transmès la lectura LAENATAE tot comentant-li “*non è dubio quel LAENATAE sta cosi, ma e error certo per Laenate*”.

L. CVSPPIO. RVFINO
L. STATIO. QVADRATO COS (VI,160)

⁶ RONCHONI, art. c. p. 216.

⁷ “*Cum haec scriberem nuntiatum est mihi ab Antonio Augustino et Benedicto Aegio... Romae... in lapide Tiburtino inscriptiones aliquot exaratas refossas fuisse*” (Commentaris al llibre II p. 319)

⁸ No hem cregut necessari reproduir el text de totes les inscripcions. Només reproduïm el nom dels cònsols, tal i com apareix al CIL, i les variants que presenta Panvinio.

⁹ Ambr. D-501 f. 20.

Només conservada per Panvinio.

M. PEDVCAEO. StLOGA. PRISCINO

T. HOENIO. SEVERO. COS (VI,161)

Ligorio és l'únic que ha transmès la inscripció íntegra. Panvinio dóna la lectura SYLOGA, seguint el consell d'Agustín “*Nel primo mi piacerea che si legesse M. PEDVCAEO. SYLLOGA. PRISCINO.*”

APPIO. ANNIO. BRADVA

T. VIBIO. BARO. COS (VI,162)

Panvinio recull les sis primeres línees d'aquesta inscripció al seu llibre sobre la república romana.

Malgrat que Panvinio no va recollir en el seu llibre els cònsols de la inscripció VI, 159 -IMP. T. AELIO. ANTONINO. AVG. III / M. AELIO. AVRELIO CAESARE COS- els mots d'Agustín “*certe inscrittioni... dove sono sette Consulati*” permeten suposar que també els hi degué enviar. La causa que no els consignés, cal buscar-la potser en el fet que eren l'un emperador i l'altre cèsar.

R(everendo) P(adre) Onofrio car(issi)mo.

Hebbi in Francafort¹ una v(ost)ra delli XII di Feb(re)ro; poi ho trascorso una gran parte di Germania, et desiderava [sic] sempre v(ost)ra compagni, maxime nelle bibliotheche delle chiese cathedrali che sono piene di libri antiqui et molto
5 male ordinati. Non lasciate con ogni occasione di venir in Germania. La piu antiqua libreria et piu copiosa di libri latini che di qua ho visto è in Vormatia; li ho trovato le decretali antique di quatro compilationi avanti le n(ost)re, et ho lasciato cura che si copieno per me². In Passao al(ia)s Patavia è anchora una antiquita di libri del tempo di Carlo Magno, ma non li ho visto minutamente. In Magunza et
10 Spira sono anchora antique librarie. In Telinga [sic] il Car(din)al di Augusta ha pur assai libri. In Augusta in casa di Gioan Giac(om)o Fucaro, et nella casa della cita sono due librarie grande di libri Greci et Latini. In Spira fece copiar li epitafii delli Sepulcri di Imp(erato)ri et una tavola di memoria che vi mando. Non furon trovate le arme, pur credo che siano intagliate nelle sedie del choro dove giaceno,
15 ma per la oscurita del tempo non furon viste. In un altra terra appresso Tonabert trovai un sasso anticho di non boni caratteri, dove notate che un putto di tre anni ha prenome, notate anchora TIB. pro TI. Se pensate che sia di tempo di Constantino, non errarete, et quel spartir del Q VONDAM è ben gofo⁴. In Viena intendo, che si trovano libri scritti assai, et in Ungaria medaglie. In san
20 Benedetto di Mantua vidi il sepolcro di Matilde, et mi fu detto che havevate cavato del reg(ist)ro di Greg(orio) VII molte cose⁵. In Francafort parlai col Strada; mostra non vi esser tropo amico⁶. Ha mi detto, che Volfango Lazio a spese del nuovo imp(erato)re fa stampar un libro grande di medaglie et poi lo intendo daltri⁷. Non altro per hora. Son vostro in Linz a XI di Aprile 1558.
25 In questa diocesi Pataviense il venerdi santo nelle orationi si dice Flectamus genua, et poi si dice la oratione stando tutti in genochione ecceto il sacerdote. Poi si dice levate, et si levano, et il prete levati tutti dice Per d(o)m(in)um n(ost)r(u)m etc. Il di di Pasqua si vestono molti di bianco (alla antiqua per allegrezza overo per il batesimo).

30

Al commando v(ost)ro
A. A. V(escov)o d'Allife.

COMENTARI

1. Havia sortit de Roma el dia 7 de febrer i, via Bolònia i Màntua, era a Trento el dia 17¹.

El dia 6 de març era a Frankfurt per entrevistar-se amb el futur emperador Ferran I i per tractar assumptes relacionats amb la religió a Alemanya com a nunci papal. El principal encàrrec del Papa era de fer prevaler els drets pontificis sobre l'acceptació de la renúncia de Carles V i la proclamació de Ferran I com a successor, i d'evitar l'entronització de Ferran per part d'electors protestants. L'acte d'investidura tingué lloc el 14 de març davant d'aquests, tres dels quals n'eren. Agustín participà en l'acte com un espectador qualsevol²

Un cop acabades les cerimònies de coronació, el bisbe formà part del seguici de Ferran I des de Frankfurt fins a Viena, on arribà el 15 d'abril. És precisament durant el recorregut d'Itàlia a Frankfurt i a Viena que copià la sèrie d'inscripcions de què parlarem tot seguit.

Per les referències d'aquesta carta deduem que, en el seu viatge d'anada, passà per Bolònia, Màntua, Trento, Innsbruck, Munic, Augsburg, Speyer, Worms i Mainz. Després, amb el seguici imperial, passà per Mergentheim, Rothenburg, Nördlingen, Dillingen (*Telinga*), Donauworth, Neuburg, Ingolstadt, Regensburg i Linz, lloc des d'on tramet aquesta missiva al seu amic.

2. Primera referència d'Agustín a les decretals anteriors a Gregori IX, que editarà a Lleida el 1576 - *Antiquae collectiones Decretalium cum Antonii Augustini Episcopi Ilerdensis notis*³.

3. Queda palès que l'interès principal d'Agustín en aquest viatge és la consulta de les biblioteques alemanyes (Worms, Passau, Augsburg, Speyer, la de Fugger...), un cop la seva missió diplomàtica fracassés, puix que no va poder entrevistar-se amb l'emperador ni impedir la seva investidura. El Papa havia posat totes les esperances en el nou bisbe i, per tant, suposadament en restà decebut. Potser aquí hi ha l'origen del canvi en la trajectòria posterior d'Agustín, el qual es veurà empès a acceptar el bisbat

¹ Pantagatho a Panvinio el 12-3-58: "*Mons(ignor) Allifano era a li XVII del passato in Trento con prospero viaggio*" (Ambr. D-501 f. 28v).

² PASTOR, L. o. c. XIV pp. 298-299.

³ KUTTNER, S. "Antonio Augustin's edition of the *Compilationes antiquae*" *Bulletin of Medieval Canon Law* 7 (1977), pp. 1-15, on hi ha un estudi sobre les edicions de Lleida i posteriors.

de Lleida i a deixar Itàlia⁴ .

4. És la inscripció CIL III, 5890 . Per les paraules d'Agustín a la carta, no hi ha dubte que n' envià una còpia a Onofrio Panvinio. Si no fos així, la referència a " *quel spartir del Q VONDAM è ben gofo* " no tindria cap mena de sentit, puix que Panvinio no tindria davant seu la inscripció per saber com estava segmentat l'adverbi en qüestió. Al manuscrit Vat. Lat. 6036 f.16v la trobem copiada, juntament amb el dibuix del seu suport, amb una cal.ligrafia molt elegant, per una mà que no hem reconegut en cap altra de les múltiples manuscrites d'aquest corpus ni del del seu bessó, el 6035.

Neuburgi ad portam

D (*hedera*) M

Tib Cassio Constantino Iunio
ri miserrimo qui vixit annos. III. M.
III D. XXII fecit Tib CL Constantinus
pater filio dulcissimo a quo sibi faci
endum optaverat et Cassiae Verae
matri eius et Claudis. Ianuario
Victori et Marcellino libertis
fidelissimis vivis fecit item fideli Q
uondam et Caio et Modesto suis ra
rissimis

perpetuae. se Curitat

La lectura que dona el CIL és idèntica, si exceptuem, el mot SECVRITATi de l'última línea, motiu que ens referma en la impressió que Agustín pugui ser-ne l'autor indirecte, mitjançant un copista.

5. En diferents manuscrits vaticans⁵ trobem un *Registrum Gregorii Papae VII. Libri X. Onuphrii Panvinii Veronensis opera emendata* que és el registre de les cartes de Gregori VII copiat per Panvinio del còdex Cassinensis⁶ . És un treball que Panvinio començà d'anotar però que mai no edità.

6. ¿Potser ja s'havia assabentat que Panvinio, descontent de la seva edició dels fastos, en

⁴ V. p. 19.

⁵ Vat. Lat. 5638; Vat. Ottob. 300 i 764.

⁶ PERINI. o. c.

preparava una altra amb l'afegitó dels comentaris, o bé simplement recordava la negativa del frare a que li publicués la seva obra?

7. És el llibre *Commentariorum vetustorum numismatum ...* que Lazio preparava sobre les monedes de la col.lecció imperial i que va mostrar a Strada i a Agustín a Frankfurt, tal com ens dirà el bisbe a la propera carta.

LES INSCRIPCIONS DE VIENA

Les inscripcions que Agustín podria haver obtingut durant aquest viatge figuren al Matr. 5781 ff. 41r-43v. Podem distingir-ne tres blocs diferents, si ens atenim a la cal.ligrafia. Les del foli 41, fàcilment identificables com autògrafes del bisbe, són les següents:

CIL III, 4558

Matr. 5781.

FORTVNAE CONSE
GENIOQ HVIVS LOCI
IN HONOR T EI[-] IIVN
TIBERIANICI TR
MIL LEG X G P P FEC

TIΔ HONOR TEI IVN
FFC

T CL VALENTINV[-]
CORNICVLLA[---]
EX VOTO [---] VIC[-]
V IAL IVN AEMILI
ET AQVILIN COS

VALENTINVS
CORNICVLLARO
QVI
VIALIVM

Agustín encapçala les inscripcions següents amb "*in Lateribus*"

CIL III, 5757 1h

LEG II ITA

CIL III, 4661,8

LEG XIII G M V

CMV

Figura dues vegades al mateix foli, una de les quals, inscrita en un dibuix d'un segell, amb la variant LEG XIII G MV.

CIL III, 4660, 17

LEG XIII GE TI

GER

CIL III, 4659, 1h*

LEG X GE P F

C[E----]

El CIL dona com a variant d'Agustín CL. Caldria, però, suposar C[E P F] amb l'omissió dels dos últims caràcters i la mala interpretació dels trets de la E.

Les inscripcions del foli 44r-v, segurament manuscrites d'Agustín amb una cal.ligrafia més acurada que les anteriors, encapçalades per "*in aedib(us) Volf(angi) Lazii*" són les següents:

CIL III, 4572

D M
C. ATTIO. ROM
VLO AVGVSTA
MIL.LEG.X.G.EX
ARMO. CVSTODE
[---] XIII.H.F.C

GATTIO
AVGVSTANO
XG

CIL III, 4571. Només transmesa per Agustín

ATTIO MAX
LEG.X.A.XXV
MAXIM[---]A[N]
CARA SOROR F
LLPIA[----]MMC
AN XXXVI C
CVM FILISA[-]
APIN[-----]

CIL III, 4430

SILVANO
DOM
SACR

CIL III, 4557

DEOR. PROsP
ERITATI.G.MA
RC.MARCIAN
VS.DEC.MVN
VIND [Q]VAES[T]
AEDIL II VIR I[D]
PRAEF . CO[LL]
FABR.V.S.L.L.M

PROSP

VINDOVATES
II VIR.I
CO
V.S.L.L.

CIL III, 4399

FORTVNAE RE
GINE. AVR.
MARCVS
V.S.L.L.M.

CIL III, 4155

HERC.AV[G]
CANAE
KIVS. AVG[G]
NN. SER. S[C]
V.S.I.I.M

VS.IM

CIL III, 4296

I D
VOTVM
SOLVIT
CARODIVs
PRO SALVTE
SVA L L

CARODIV

SVA. I. L.

CIL III, 4578

LEG XIII G M
VOLUMNI
PVDENTIS

CIL III, 4709

M (*hedera*) ANTON (*hedera*) TIBER X M.ANT.TIBER X

CIL III, 4661, 14*. Només transmesa per Agustín.

LEG XIII. M

CIL III, 4659, 1h*

LEG X. GE P F GEFÉ⁷

CIL III, 4660, 4

LEG XIII GEM C. C CEMCC

CIL III, 4660, 25*

LEG. XIII. GEM [-----]GEM

CIL III, 4659, 1

LEG.X.G.P.F LEGXCPF

CIL III, 4661, 6

LEG XIII GEM LEGXIIIIGE[M]

El CIL no dóna la referència d'Agustín. La inscripció apareix, com les altres, enmarcada en un rectangle i envoltada per una mena de cercle. En aquest cas, però, el cercle talla el rectangle sense deixar veure els seus dos cantons petits. Això ens fa pensar que es tracti d'un fragment i que, per tant, el que es llegeix LEGXIIIIGEI denoti realment

⁷ El CIL dóna erròniament com a lectura d'Agustín LEG X GEPE

LEGXIIIIGEM.

CIL III, 4660,14. Només transmesa per Agustín.

LEG XIII CE RE

CIL III, 4660,10. Només transmesa per Agustín.

LEG XIII CE NE

CIL III, 4660,3.

a. LEG XIII GE AI

LEG XIII CFAT

b. LEG XIII GE AP

CIL III, 4660,12

LEG. XIII. GE. POT

LEG XIII GERO

CIL III, 4660,5

LEG XIII GEM

CAM SECV

CAM . V

CIL III, 4659,3

LEG X G S

LECXCZ

CIL III, 5757,1e

LEG II IT

LECEEIT

El tercer bloc d'inscripcions està format pels folis 42r i 43r-v. El primer és un paper en quart i el segon mesura entre el quart i el foli. Les tres inscripcions que hi figuren foren

copiades " *Viennae ante Bibliothecam Jo(annis) Fabri Epi(scopi)*", a diferència de les anteriors que estaven encapçalades per " *Viennae in aedib(us) Volf(ang) Lazii*". La cal·ligrafia és molt més acurada que la de les anteriors i totes tres registren, amb profusió de detalls, el dibuix del suport on eren inscrites.

CIL III, 4567

Matr. 5781

P. CLAVDIO. PALLANTI
HONORAT. REPENTINO

ADLECTO
INTER TRIBVNICIOS
LEG. PR. PR. PROVINCIAE
AFRICAЕ. PRAETORI
LEG. PR. PR. PROVINCIAE
ASIAE. LEG. AVG. LEG. X. G AVGLEG
C. IVL. MAGNVS. DEC. COL
KARN. EQVO. PVBLICO KAR
EX. V. DECVR
DIGNISSIMO
L. D. D. D.

Immediatament a sota, el Matr. 5781 recull el text següent: "*Carnuntii sunt inter Danubium et saltum Hercinium Germanorumque ibi confinium usque ad Pannonica hyberna. Pli. l. 4 cap. XII pag. 59. li. 12 Carni. Pli. li. III cap. V. per initia Veneti, Carni, Iapides, Istri, Liburni. Idem eodem li. cap. XX statim. Iuxta Carnos Taurisci quondam appellati, nunc norici. his contermini Rheti et Vindelici. Carnis oppidum. Pli. li. 3. cap. 19 ubi de Istria. Ex Venetis Atina et Celina, Carnis, Segeste et Odra*".

CIL III, 5636

C. VALER
IVS C F VL
TINIA FIL
IPIS MIL
ES LEG X

V APOL
ANO XX
XII STIP
XI HIC S E

CIL III, 5670a

ALLATVS EX PETROVELL MDVIII

D. D. D. N. N. N. VALENTINIANI. VALENTI
S. ET. GRATIANI. PERENNIVM. AVGVSTOR
VM. SALVBERRIMA. IVSSIONEM. HVNC
BVRGVM A EVNDAMENTIS. ORDINANTE
VIRO. CLARISSIMO. EQVITIO. COMITE. ET
VTRIVSQVAE. MILITIAE. MAGISTRO. I
NSISTENTE. ETIAM. LEONTIO. P. P. MILI
TES. AVXILIARES. LAVRIACENSES. CV
RE. EIVS. CONMISSI. CONSVLATVS
EORVNDEM. DOMINORVM. PRIN
CIPVMQVE. NOSTRORVM. TERTII. AD
SVMAM. MANVM. PERDVXSERVNT

CRATIANI

BVRCVM

PERFECTIONES

L'autoria d'aquestes últimes còpies planteja algun problema. Per una banda, la lletra dels encapçalaments de les inscripcions és fàcilment assimilable a la d'Agustín. Contràriament, la cal·ligrafia del text que figura a sota de la primera d'elles no és en absolut l'habitual d'Agustín, sinó que recorda molt d'aprop la d'Orsini. Tanmateix, la tinta utilitzada tant en un cas com en l'altre, com també en el text epigràfic, és la mateixa.

Per una altra banda, gairebé totes les inscripcions d'aquests tres folis que estem analitzant han estat transmeses exclusivament per Agustín i Lazio, però la tradició manuscrita d'aquestes tres últimes és molt més rica. Un dels autògrafs que conservem és el de Manuzio del Vat. Lat. 5237 ff. 454-455, on només hi ha aquestes, col·locades en el mateix ordre i amb trets i lectures que, en algun moment, podrien fer pensar en una dependència mútua⁸.

⁸ Cal fer atenció a les variants que dona el CIL tant pel que fa al Matr. 5781 com al Vat. Lat. 5237, perquè en alguns casos no corresponen a les dels originals.

L'escrupolositat amb què estan copiades les inscripcions ens porta altra volta a Agustín. Si ens fixem en l'última (CIL III, 5670a), descobrirem dos trets que demostren que el Matr. 5781 és on tenim la còpia més fidel. La lectura I/NSISTENTE de la l. 6 només la donen el Matr. i Manuzio; la lectura EVNDAMENTIS de la l. 4 la donen Accursio, Manuzio i el Matr., amb la particularitat que aquest últim, al marge, proposa que es llegeixi correctament FVNDAMENTIS. Totes les altres fonts registrades al CIL donen directament FVNDAMENTIS.

Malgrat que la majoria de raons abonen l'autoria del bisbe, no ens atrevim a assegurar que fos ell qui les copiés, ni que les còpies siguin contemporànies del seu viatge a Àustria. La cal.ligrafia d'Agustín és massa uniforme per considerar-la anecdòtica en el cas del text complementari. No descartem que li haguessin estat trameses per Orsini amb data posterior i que ell mateix les hagués reunides amb les que ja tenia per raons de coherència geogràfica. Tampoc s'hauria de destacar la possibilitat que fos Panvinio l'autor de les còpies en algun dels dos viatges que realitzà a Alemanya.

R(everendo) P(adre) Car(issi)mo [Panvinio]. Se ben non vedo v(ost)re l(ette)re mi ricordo di voi, et vi scrivo cose di v(ost)ro ap(eti)to, verbi gra(tia). In un libro de la libreria di Vormatia Computus Helfrici circuli Dionysii. anno ab incar(natione) 1034. ind(ictione) II. regni Conradi XI. imperii vero X. In fine di
5 una bolla di Eugenio 3. Ego Eugenius catholicae eccl(es)iae ep(iscop)us D. Albae per manum Bosonis S.R.E. scriptoris an(no) inc(arnationis) D(omi)ni MCLII¹. In una medaglia di argento del imperator Ferd(inando) I IMP.CAES.C. PESC.NIGER.IVST.AV. et del rovescio BONAE.SPEI. Che dite di questa? non mi haresti pagato qualche cosa per manchia? Advertite pur che non ci sono i
10 punti ne in questa, ne in quelle che habbiamo in Roma, ma questa chiarisce non dirsi Nigerius, ne manco Niger Pius, ma Niger Iustus Augustus². Sapiate anchora che ho visto infinite medaglie del imperatore, et vedero molte altre, et è cosa degna di venirle a vedere. Io vi faro intender delle cose rare. Una d'argento di Carausio IMP.CARAVSIVS.P.F. Aug. et poi dall'altra parte FELICITA.AVG.
15 per dir felicitas³. Un'altra rara DN VETRANIO P F AVG. Victoria Augustorum⁴. Un M. Antonio come molte altre delle legioni LEG.XVIII.LYBICAE⁵. Una di Augusto IMP.CAESAR. DIVI.F.COS.VI. LIBERTATIS. P.R.VINDEX et dell'altro canto PAX, pur dubito che sia moderna⁶. Una di M. Ant(oni)o un poco guasta M.ANTON COS.III.IMP.IIIII, d'altra parte
20 SCARPIMP.ANTONIVS AVG. Delluna parte e un Baccho overo M. Ant(oni)o cornuto, dell'altra una Vittoria. Vorrei saper se havesti visto un'altra et che vol dire quel SCARPIMP: forse SCAVR. Praef. Vig. Imperatoris, ma non mi piace⁷. Un'altra consulare che dietro la testa dice OSCA et d'altro canto
25 DOM.COS.ITER.IMP⁸. Ho trovato un DN JOHANNES P.F.AVG.⁹ et altre che vi faro intender poi.
Sapiate che S(ua) M(aes)ta Ces(are)a voleva far stampar le sue medaglie anzi sono in gran parte stampate malissime, et Volfango Lazio quel medico delli libri grandi de Rep(ublica) Rom(ana) et delle migrationi, havea la cura, et un altro

19 NTON expunctati sunt in Ambr.; Flor. om.; IMP. IIII: IMP III Flor. 22 SCARPIMP: P expunctata in Ambr.; Flor. om.

camarier del imp(erato)re; et in Francafordia mostro la stampa a Giac(om)o Strada, il quale subito trovo alcuni errori, et poi io ho trovato che ce puoco di buono, et cosi mandaremo a monte la stampa, et faremo far un altra che sara forse peggiore. Se venite qua ce sara anchora per voi. Volfango è molto antiquario et buona persona et dotta¹⁰. Di quello che si trovava di antiquo vi daro aviso. ma scrivete anchor voi qualche cosa di recrear la mente. Et desidero veder le v(ost)re stampe¹¹. State sano. Di Vienna a doi di Magio 1558.

Tutto vostro A.A.

10 Scrivendo questa mi son capitate due medaglie d'argento con un rovescio simile di Vitellio et di Tito. Una tripode con un pesce di sopra, et di sotto un uccello. desidero saper se apertiene a ludi saeculari overo a qualche altra cosa di XV Viri et perche.

A.VITELLIVS.GERM.IMP.AVG.TR.P.XV.VIR.SACR.FAC.¹²

IMP.TITVS.CAES.VESPASIAN.AVG.P.M.T.R.¹³

15 P.IX.IMP.XV.COS.VIII.P.P.

COMENTARI

1. Agustín, sabedor de l'interès de Panvinio en les signatures i rúbriques de les butlles papals, que havia utilitzat a bastament en la confecció del *Romani Pontifices*, continua enviant-n'hi¹.

2. RIC Pescennius Niger 3b. Denari.

ANVERS: IMP. CAES. C. PESCE. NIGER IVST. AV. Cap a la d. amb corona de llorer.

REVERS: BONAE SPEI. Spes caminant a l'e., sosté amb la mà d. enlairada una flor i amb l'e. un cabaç de raïm.

Agustín i Panvinio tenien monedes semblants a aquesta que no havien sabut desxifrar correctament, tot atribuint als mots NIGER IVST. una lectura NIGERIVS o bé NIGER PIVS². D'aquí que el comentari d'Agustín sigui "*...non ci sono punti ne in questa, ne in quelle che habbiamo in Roma, ma questa chiarisce non dirsi Nigerius, ne manco Niger Pius, ma Niger Iustus Augustus*".

3. RIC. Carausius 560.

ANVERS: Bust amb corona de llorer; IMP. CARAVSIVS. P. F. AVG.

REVERS: Galera sobre ones, màstil i remers; FELICITA. AVG; a l'exerg, R. S. R.

4. RIC VIII. Siscia 262 i ss. Denari.

ANVERS: D N VETRA-NIO P F AVG. Bust de Vetrani a la d., abillat, amb barba i diadema.

REVERS: VICTORIA AVGVSTORVM. Victòria caminant a l'e. amb una corona i una palma.; marca de la seca, SIS.

5. Cr. 544/11. Denari.

ANVERS: Galera a la d. amb un ceptre lligat amb una cinta a la proa; a sobre, ANT. AVG.; a sota, III. VIR. R. P. C.

REVERS: Aguila de les legions entre dues insígnies militars; al voltant, LEG. XVIII. LYBICAE.

6. RIC. Augustus. 476. Cistofor.

ANVERS: Octavi a la d. amb una corona de llorer; IMP. CAES. DIVI. F. COS. VI.

¹ V. cartes a Panvinio del 19-6-57, 10-7-57, 31-7-57 i 14-8-57 (pp. 151, 162, 172 i 178).

² V. carta del 5-6-57 (p. 140).

LIBERTATIS. P. R. VINDEX.

REVERS: Pau mig girada a l'e. dempeus sobre un *parazonium* o torxa; amb la mà d. aguantant un caduceu; a la d. una serp surt de la *cista mystica*; a l'e. PAX; tot envoltat per una corona d'olivera.

7. Cr. 546/2a a 3c. Denari.

ANVERS: Cap de Júpiter Ammó; al voltant, M. ANTO. COS. III. IMP. IIII.

REVERS: Victòria dempeus a la d.; sosté una corona amb una cinta amb la mà d. i, amb la mà e., una palma per sobre l'espatlla e.; ANTONIO AVG. SCARPV IMP.

Interpreta el cap de Júpiter com si fos Bacus o Antoni amb les banyes.

8. Vives. CXXXVI, 1. Denari.

ANVERS: Cap amb barba; darrere, OSCA.

REVERS: Signes sacerdotals; DOM. COS. ITER. IMP.

9. Robertson V p. 450 n. 1-2. Solidus.

ANVERS: DN IOHAN NES P F AVG. Bust de Iohannes a la d., amb barba i amb una diadema de rosetes, vestit i amb cuirassa.

REVERS: VICTORIA AVGGG. Iohannes amb vestit militar, dempeus i de front, amb el cap a la d.; sosté un estandart i una Victòria sobre un globus; el peu e. sobre un captiu que està agenollat amb el cap girat acap a Iohannes; marca de la seca de Ravenna, RV - COMOB³.

10. A Frankfurt Agustín va conèixer personalment Lazio. A la carta dirigida a Panvinio l'11 de desembre del 57, sense conèixer-lo, parlava d'ell tot dient "*di libri che volete far... dubito che siano pericolosi di non pigliar molti granchi, come fa quel medico di Vienna*", és a dir els *Reipublicae romanae...commentariorum libri III* i *De gentium aliquot migrationibus*. La bona impressió que li causà com a persona no el mediatitzà a l'hora de jutjar l'obra que estava imprimint sobre les monedes de l'emperador com un "*libro ... indegno di tal principe*"⁴. Aquest llibre era segurament *Commentariorum vetustorum numismatum maximi scilicet operis et quattuor*

³ CARSON - KENT (ed.) *Late Roman Bronze Coinage* registren dues monedes similars (Arles, 575 i Roma 838) amb el mateix anvers i dues llegendes distintes al revers VICTORIA AVGGG o bé SALVS REI PVBLICE. La manca de més detalls descriptius ens impedeix identificar la moneda d'Agustín amb més precisió, encara que tractant-se del monetari de Ferran I pensem que aquest exemplar que mereixé un comentari explícit del bisbe devia ésser d'or.

⁴V. p. 242.

sectionibus multorum rerum publicarum per Asiam, Aphricam et Europam antiquitatis Historiam nodosque Gordianis difficiliores comprehendentis. Specimen exile..., editat a Viena el 1558.

El cambrer de l'emperador que també tenia cura de l'edició no és ningú més que Martín de Guzman, a qui Lazio dedicà l'obra⁵.

Pels mots d'Agustín “*et faremo far un altra che sara forse peggiore*” sembla poder deduir-se que ell també pretenia col.laborar-hi i invitava Panvinio a desplaçar-se a Viena, perquè els ajudés.

En aquests moments, doncs, preveia una estada llarga a la capital de l'imperi.

11. L'activitat editorial de Panvinio era jutjada diferentment pels seus amics. Per un cantó hi havia qui creia que la premsa no podia afavorir gens la qualitat⁶ i, per un altre, hi havia qui creia, com Agustín, que era millor que publicqués perquè els errors hom podia corregir-los en les edicions posteriors.

D'aquesta manera, a començament de maig del 1558, Panvinio tenia en premsa tres llibres, dos dels quals sortirien en un sol volum: *Fasti et triumpho Romani ; Romanorum principum...libri IIII* i *De comitiis imperatoris*. A més a més, des de mitjan març havia començat a preparar per a la impremta els *Reipublicae romanae commentariorum libri tres*⁷ que es començaren a imprimir a mitjant juny⁸ i que inclouen diferents tractats particulars i l'edició d'obres com el *De regionibus Urbis Romae* de Sext Rufus.

A més a més recollia material per a d'altres obres que mai no s'editaren com la *Historia ecclesiastica*, el *Chronicon ecclesiasticum*⁹ i un llibre sobre l'elecció dels diferents papes¹⁰.

⁵ RUDOLF art. c. p.131-133. L'autor es veu obligat a fer una disquisició sobre quin és el llibre de què parla Agustín en aquesta carta, pel fet que n'utilitza l'edició d'Andrés on apareix la lectura errònia: “*Sappiate che sua M. Cesarea voleva far stampare le mie medaglie*”.

⁶ V. carta d'Agustín del 3 de juliol del 1557 (p.158).

⁷ Carta de Panvinio a Farnese del 12-3-58: “*Un altro (libro) di cose antiche, ma d'altra specie, metto in ordine per il Re de' Romani (hora Imperator designatissimo, come si dice)...*” (RONCHONI. art. c. p. 217).

⁸ Carta de Panvinio a Farnese del 18-6-58: “*Ogni giorno se ne stampa un foglio, et già ne son stampati da dieci fogli...*” (RONCHONI. ibid.)

⁹ Carta d'Agustín a Panvinio del 8-1-58: “*Voi farete un bel Chronico ecclesiastico et vi voglio far dar dal arciv(escov)o di Toledo per la fatica di concilli spesa della stampa et una bona manchia*”.

¹⁰ Carta de Panvinio a Farnese del 24-6-58: “*Io mando hora... dua primi libri De varia creatione Romani Pontifices scritti da me. Tre altri ce ne manchano, dove ci porrò i conclavi fin a Paulo IIII, se li potrò haver tutti...*” (RONCHONI. ibid.)

12.RIC. Vitellius 109. Denari.

ANVERS: Cap a la d. amb corona de llorer; A. VITELLIVS. GERM. IMP. AVG.
TR. P.

REVERS: Un trípede; a sobre un peix que mira a la d.; a sota, un corb que mira a
l'e.; XV. VIR SACR. FAC.

13.RIC. Titus 27.

ANVERS: Cap a la d. o e. amb corona de llorer; IMP. TITVS. CAES. VESPASIAN.
AVG. P. M.

REVERS: Igual que el de l'anterior, sense el corb; TR. P. IX. IMP. XV. COS. VIII.
P. P.

**LES MONEDES DE LA COL.LECCIO IMPERIAL ANOTADES AL MS.
ESC. L-I-15.**

La descripció de les monedes d'aquesta carta ens ha permès de datar com a contemporani el foli 89r-v manuscrit d'Agustín que forma part del ms. Esc. L-I-15. És un foli¹¹ on hi ha anotada una sèrie de monedes romanes i gregues que Agustín veié a la col.lecció de l'emperador Ferran I. Heus-en aquí el contingut:

Foli 89r

M. ANT. COS. III. IMP. IIII
SCARPVIMP ANTONIO AVG
(Victoria)

LENTVLVS
IMPERATOR (anguis)

ΜΥΙΣΚΟΥ

[--]IIIX / 3 et 4.

LEG. XVIII. LYBICAE

CHORTIS. SPECVLATORVM

CHORTIVM. PRAETORI...

LEG ... ANTIQVAE

IMP. CAES. C. PESC. NIGER. IVST. AV.
(BONAE. SPEI.)
IMP. CARAVSIVS. P. F. AVG.
FELICITA AVG
ASR

DN VETRANIO P. F. AVG.

¹¹ Les llegendes que ocupen la part esquerra de f. 89r són molt difícils de llegir, atès que penetren en el lloc del manuscrit.

VICTORIA. AVGVSTORVM)

IMP. CAESAR. DIVI. F. COS. VI. LIBER
TATIS P. R. VINDEIX
(PAX)

C. CASSEI. IMP (vir laureatus)
M. SERVILIUS. LEG. (cancer. diadema)

DOM. COS. ITER. IMP (insignia Pontificis Maximi)
OSCA (facies Hispani)

CN. DOMITIVS. IMP.
AHENOBAR

ALEXANDR...
M. LEPIDVS. PON. MAX. TVTOR. REG

N. FABI... DICTOR
[ICT *expunctatae*]

Q. MAX. (fulmen. cornu. laurea)

L. PORCI. LICII / L. LIC. CN. DOM.

C. ANTIVS. C. F. (DEI. PENATES)

L. [*sic*] METEL. (Africa et spica) Hercules)
LEG. FC
[FC *expunctatae*]

M. PLAETORI.
CEST. S. C. (fastigium templi in quo triton) facies Mercurii
IL
[IL *expunctatae*]

Q. Rustius. Fort. VIR..

...RIAUGVSTO FOARE
[R et G et FOARE *expunctatae*]

SABINVS/TA/
VETTIVS. IVDEX)

PIETATIS [*sic*] / facies virginis)
C. PANSA. C. F. C. N. (Roma sedens coronatur a Victoria)

CETEGVS (Puer in capro)

L. PAPIVS. CELSVS. III. VIR
(Canis et avis lupa et picus) Juno cornuta)
in alio TRIVMPVS

<...>ΥΦΑΜΟ	ΑΤΙΥΛΑ
<...>ΣΕΙΔΙΠΠΟΣ	BRVN
<...>ΥΜΦΑΛΙΩΝ. +	ΣΓΡΗ
<...>ΜΕΤ	ΕΠΩΘΟΣΙΩΝ
<...>ΜΕ	ΑΚΡΑ
<...>	ΙΑΣΩ / ΑΥΣ
<...>	ΠΟΛΥΡΗΝΙΟΝ
<...>ΜΑΙΩΝ / ΑΜΦΙΚΤΥΩΝ	ΜΥΡΙΝΑΙΩΝ
ΩΤΟΣ (ΩΝ)	ΝΑΞΙΟΝ
<..Κ>ΗΔΩΝ	ΑΙΓΕΝΙΑΣ
<ΜΑ>ΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ	ΑΙΓΙ
<...>ΝΤΑ	ΛΑΡΙΣΣΑΙΩΝ
<...>ΜΗΤΡΙΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ	ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΑΝ
<...>ΗΤΙΟΥ. ΣΩΤΗΡΟΣ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ	ΚΟΜΜΑΓΗΝΩΝ
<...>ΓΟΝΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ	

ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. ΣΩΤΗΡΟΣ
ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ. ΒΑΣΙΛΙΣΣΕΣ
ΑΡΣΙΝΟΗΣ. ΦΙΛΑΔΕΛΛΟΥ
Μ. ΩΤ. ΣΕΥΗΡΑ. /ΙΕΡΑΠΟΛΕΙΤΩΝ
ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΑΝΤΙΟΧΟΥ. ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ

ΠΥΡΡΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΜΥΡΤΙΛΟΥ / ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ...ΥΕΡΓΕΤΟΥ
ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ. ΒΑΣΙΛΕΩΣ. ΞΑ.
ΦΗΛΟΤΑΤ / <>ΕΚΝΙΣΙ
ΛΕΥΚΑΔΙΗ / ΦΙΛΑΝΔΙΟΣ
ΚΟΡΚΥΡ / ΣΡΚΤΡΑΔΙΩΤΑΙ
ΙΠΠΙΑΣ
ΑΣΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΥ

Fol. 89v

ΣΙΔΩΝΙΩΝ
ΑΡΑΔΙΩΝ
ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ. ΠΕΡΓΑΙΑΣ
ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΟΜΙΟΥΣΙΩΝ
ΑΙΤΑΜΕΩ / ΤΗΣ. ΙΕΡΑΣ / ΚΑΙ. ΑΤΥΛΟΥ...

Monetarii sub Caesare

L. Aemilius Buca.

L. Mussidius.

... Mettius

Q. Voconius Vitulus

L. Livineius Regulus

C. Cossutius Maridianus

N. aer. Q. HER. ETR. MES. DECIVS. NOB. C. (Principi Iuventutis)

N. arg. Hadrianus Aug. Cos. III. P. P. (Romulo Conditori)

N. arg. Faustina Augusta (Fecunditas)

N. aer. Imp. C. Victorinus P. F. Aug. (Pax Aug.)

N. aer. Imp. C. Postumus P. F. Aug. (Pax Augusti)

N. aer. Divus Verus (Consecratio)

N. aer. M. ΑΥΡΕΑΛΕΞΑΝ ... (ΝΙΚΑΙΕΩΝ)

CE

N. aer.ΑΝΔΡΟΣ. ΙΟΥΜΑΜΑΙΑ (Alex. et Mamaea)

(Pallas)..... ΤΕΡΕΒΕΝΤΙΝΟΥΜΑ.....)

N. aer. ΑΙΑ...ΑΝΤΩΝΙ...(Pius) Aesculapius)

ΚΥΖΙΚΗΝΩΝ

N. aer. S. Zeno Protec. Veronae (Dux Austriae) Recens

N. aer. Imp. C. M. Aur. CL. Quintillus P. F. Aug. (Pax August..

N. aer. +LEON SALEΞANGROS (+LEON SALEΞANGROS BASILI ROMEON)

N. aer. ΛΑΟΥΧΟ... (lyricen)... ΕΙΡΗΝΗ...(puellae facies)

N. aer. ΑΥΤ. Κ. Π. ΣΕΠΤΙΜΙΟΣ.ΓΕΤΑ (ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ)

N. aer. ΑΥΤ. Κ. Μ. ΑΥΚΟΜΜ (ΠΕΡΓΑΜΗΝΩΝ)

N. aer. Imp. C. M. Aurel. Val. Maximianus P. F. Aug.

(Genio Pop. Rom.) P.T.R.

R(everendo) Padre car(issi)mo [Panvinio]. La notte avanti dil partir mio di Vienna¹ hebbi una l(ette)ra v(ost)ra delli tre di maggio dove mi davate certa speranza de venir in quelle parti col S(ignor) Martin di Guzman orator Ces(are)o dal quale anchora ho sentito il medesimo desiderio di condurvi in quella corte presertim se io ci sarò anchora. Ma perche ne il partir suo è spedito, ne di me si fa altro per hora et v(ostra) s(ignoria) sta ben occupata costi, et senza licenza del Ill(ustrissi)mo suo p(ad)rone non e honesto si parta: potremo scriverci cosi ogni sabbato di qualche galanteria².

5
10 Non lasciando de dirvi che in Vienna era gia il Strada alle mani con Volfango Lazio sopra quel libro di medaglie del imp(erato)re et havea condotto la sua moglie et casa. Se andate voi anchora sarete mal agiutato dal detto Strada, ma essendo io, le cose potevano passar bene. Il libro è indegno di tal principe, benche nelle medaglie greche et nelle Romane avanti li imp(erato)ri sia competente, ecceto che non e ben ordinato ne intese le cose da quel buon huomo di Lazio³. Quanto al Festo del Sigonio non dubito che riuscirà per eccellenza se lui piglia la cura, ma il mio è tanto avanti che essendo io qui, presto presto sara fornito. Credo che sapete bene qual io sia in simil caso. Stimarò assai che il libro si stampi bene, in nome suo overo nel mio, importa poco. Io pensava mandarlo a M(esser) Paolo molto diligentemente scritto: ma se il Sigonio lo vorrà nelle mani
15
20 allora, forse se lo mandarò, et potranno essi stamparlo come li piacerà. Non mi dispiacera veder le correzioni del Sigonio prima: ma se questa cosa li è grave, non le voglio. Dateli le mie raccomand(atio)ni molto strette, perche ho molte cause de volerli bene, et la precipua è esser tanto grande amico vostro⁴. Il Padre Ot(tavi)o mi mando un foglio del v(ostr)o comment(ari)o della fine del lib. II
25 dove dite di me tante cose, che non si puo dir piu di Orlando: non so che havete voluto fare: pur per che so che vi inganna la grande amorevoleza vostra: diro che vi resto obligato piu a quella, che alle parolle tanto honorate. Dubito non dimeno che mi farete qualche invidia adosso etc⁵.

30 Desidero saper se havete diligentemente trovato quando cominciorono li VII elettori a far imp(erato)re et quando il dar le tre corone. Dice P. Ott(avi)o che voi

8 galanteria: galanteria *Flor.* 29 cominciorono: cominciono *Flor.*

5 eri in opinione che li VII fossero da Greg(orio) X in qua, ma questo credo che sia falso poi che il Ostiense nostro che fu al tempo di Inno(centio) 4 li nomina, et quel che è piu, crede che fossero etiam in tempo di Inno(centio) 3 nel caso del C. venerabilem de electione nel qual tempo tocava il coronar al Coloniense in Aquisgrana come anchora adesso. Vorrei anchora saper quanti imp(erato)ri sono che hanno renontiato il imperio, et a che modo fu fatta la renuntiatione, in manibus papae vel electorum, et si ante consecrationem, vel post⁶.

State sano. Di Roma ali XI di Junio 1558.

Tutto v(ost)ro. A.A. v(escov)o d'Allife.

COMENTARI

1. Agustín havia arribat a Roma el dia 3 de juny, tal com escrivia Pantagatho a Panvinio: "*Mons(ignor) arrivò a li trei di questo*" , després que el Papa, amb un breu del 9 de maig, l'hagués rellevat de la missió que li havia encomanat .

Tal com ha constatat Rudolf² , el Papa no devia estar gaire satisfet dels resultats que havia obtingut el nunci, si ens fixem en l'acabament d'aquest breu de cessament: "*Interim de homine idoneo deo authore cogitabimus, quem post reditum ad nos tuum eodem functurum officio mittere possimus*"³ .

2. Martín de Guzmán, cambrer de Ferran I, que s'havia desplaçat a Roma el 24 d'abril com a ambaixador per aclarir la postura imperial davant de Pau IV, on hi restà des del 12 de maig fins al 14 de juliol⁴ . Igualment com la missió d'Agustín, la de Guzmán no fou gens satisfactòria, puix que el Papa no estava disposat a acceptar la renúncia de Carles V i l'elecció de Ferran com a Emperador, després de la dieta de Frankfurt, en què no s'havia tingut en compte en absolut el seu parer.

En aquesta carta, Agustín, pocs dies després del seu retorn, no sembla considerar improbable poder tornar a la cort de Ferran I, acompanyant Martín de Guzmán i Panvinio. De totes maneres era una esperança "*sine die*" , perquè l'ambaixador encara no havia rebut ordres d'abandonar Roma, Panvinio no havia aconseguit el permís del cardenal Farnese i ell mateix estava esperant ordres sobre possibles tasques futures. Pensava potser ésser designat nunci davant Ferran I? De fet, el dia 14 de juliol, coincidint amb la marxa de Guzmán, en fou nomenat Hugo Buoncompagni, el futur Gregori XIII.

3. Strada s'havia desplaçat a Viena amb tota la seva família per ajudar Lazio en l'edició del llibre que preparava sobre el nummari de l'Emperador. Recordem que Lazio li havia ensenyat el llibre a Frankfurt i que "*trovo alcuni errori*". Agustín volia impedir que l'antiquari s'anés atreient el favor de Ferran I en detriment de Panvinio i, per això, exhortava a aquest a viatjar a Viena en la seva companyia, fet que podria atemperar els possibles ressentiments que existien entre l'un i l'altre.

¹ Carta del 25-6-58 (Ambr. D-501 f. 47)

² art. c. p. 125. En aquest article Rudolf fixa erròniament la data de tornada el dia 7.

³ El cessament està publicat per R. HOSLINGER " El historiador del Derecho Antonio Agustín, nuncio del Papa en Viena" *Boletín Arqueológico de Tarragona* , 1951 p. 103.

⁴ Carta d'Agustín a Panvinio del 16-7-58: "*Vengo hora al S(ignor) Martino di Guzman li quale è stato richiamato dal suo patrone..., è partito per le poste la via di Ispruc dove per barca andara a Vienna*" .

Lazio era un " *buon uomo* " que podia caure fàcilment en les xarxes de Strada i, de fet, Agustín, reconeixia que el llibre que estava preparant era " *indegno di tal principe* " .

4. Agustín havia fet cas dels consells dels seus amics -Zanchi i Manuzio⁵ - i havia anat treballant en l'edició de Fest, segurament des de la primavera de 1557, tot consultant, a voltes, amb el seu amic Faerno els dubtes que tenia.

Paral·lelament Sigonio també havia començat a preparar-ne una edició, segurament a la primavera de 1558. Fou Pantagatho qui li suggerí a aquest que utilitzés un exemplar que Agustín tenia a la seva disposició, el famós codex Farnesianus⁶ , " *uno molt'antico di cui tutte le mezze charte sono guaste* " ⁷ , tot advertint-lo que l'enllestís aviat perquè " *i libri in mano di quel Signore (Agustín) non perdon tempo* " .

Per la seva part, Faerno, tot i posseir un manuscrit de Pau Diaca, no havia pensat en editar-lo, segons explicava Pantagatho a Panvinio a finals de maig: " *il Faerno fu qui hier sera e non mi disse nulla di questo...non penso che egli per hora badasse a ciò perchè ha il capo pieno di mandar fuori le più delicate Antoniniane...* " ⁸ .

Sigonio, doncs, havia sol·licitat de Faerno, via Panvinio, " *un libro scritto di questo Festo, che dice così: Pauli epictemata [sic] librorum XX F. Pompei civis romani per alphabetum digesta ad Karolum Augustum incipiunt...* " ⁹ , el qual li va remetre a començaments de juny a Fiordebello sense ser massa conscient a qui anava dirigit¹⁰ . En canvi, amb l'honradesa que el caracteritzava, es negà a treballar sobre el còdex Farnesianus tot comunicant a Panvinio " *di quell'altro antico del Cardinal S. Angelo, a me non par poterne honestamente far opera, sapendo che già Mons(ignor) Antonio Augustino vi ha incominciato sopra una gran fatica, et se el non l'havesse finita, come non credo, el la potria finire hora che è ritornato dalla sua legatione, massime questa estate che sarà vacante...* " ¹¹

⁵ La referència a Zanchi és a la carta del 16-1-57 a Panvinio (p. 103). Manuzio li escriu a la primavera del 57: " *Quod si operam eandem posueris in Festo?* " ; a l'estiu del 58 insisteix: " *etiam atque etiam a te petam vel potius...a te exigam ut Festum Pompeium tua emendatione perpolias atque illustres* " .

⁶ Actualment, el ms. IV-A-3 de la Biblioteca Nacional de Nàpols.

⁷ Carta del 21-5-58 (Ambr. D-501 f. 40).

⁸ Ibid.

⁹ Carta de Faerno a Panvinio del 16-3-58 (Ambr. D-501 f. 218; publicada per L. CERETTI. "Gabriele Faerno in otto lettere inedite al Panvinio" *Aevum* 27 (1953) p.322-323).

¹⁰ Carta de Faerno a Panvinio del 4-6-58: " *quanto al Sexto Pompeio mio scritto a penna, già lo ha havuto il Fiordebello, senza havermi detto che volesse il libro per mandarlo fuor di Roma, del che però mi contento poi che è per servitio del Sigone* " (Ambr. D-501 fol. 221; publicada per CERETTI art. c. p. 325).

¹¹ Ibid.

Tant Panvinio com Faerno animaren Agustín a acabar el que havia començat¹², el qual, quan s'assabentà que Sigonio, a qui no coneixia personalment, treballava en Fest, es limità simplement a fer-li arribar a través de Panvinio, en un to educadament amenaçador, que "*il mio e tanto avanti che essendo io qui, presto presto sara fornito. Credo che sapete bene qual io sia in simil caso*". Això desanimà Sigonio, el qual es plantejà abandonar l'empresa, malgrat els consells de Pantagatho en contra¹³.

La situació demanava un pacte entre ambdós humanistes perquè era clar que "*a diversi cervelli vengon pensate diverse cose, e tanto più che Mons(ignor) non si vale se non pochiss(imo) di conietture, ma il tutto funda sopra quel testo mezz'arrostito o arso*"¹⁴. Agustín, en aquesta carta, ja proposa un principi de solució que satisfaci ambdues parts. Ell vol que l'impressor sigui Manuzio, però està disposat a trametre el seu exemplar a Sigonio, perquè sigui qui vetlli l'edició de prop¹⁵. Tot preveient que Sigonio pot incorporar lectures interessants, es permet de dir a Panvinio amb un to condescendent, però interessat "*non mi dispiacera veder le correctioni del Sigonio prima: ma se questa cosa è grave, non le voglio*". Una mostra més de l'orgull i del sentiment de superioritat, matisat, però, per la por que el venecià pogués haver descobert coses que li haguessin passat per alt.

A partir d'aquest moment, en efecte, assistirem a una cursa contra rellotge per a editar Fest, en què intervindran activament Pantagatho, Panvinio, Sigonio i Agustín i, amb menys implicacions, Faerno. Finalment Agustín encarregarà F. Orsini que estigui en contacte amb Sigonio mentre duri l'edició, quan ell hagi d'abandonar Roma per ocupar la seu d'Allife.

5.El llibre segon dels comentaris als fastos p. 401.

6.Agustín era un dels sis prelats que, juntament amb deu cardenals, formava part d'una comissió anomenada pel Papa Pau IV, per tal d'estudiar si l'elecció de Ferran I com a

¹² Carta de Faerno a Panvinio del 18-6-58: "*Laudo che instate Mons(igno)r d'Allife per la publication del Festo Pompeo perchè certo lui gli ha fatto emendationi che non verranno così di leggeri a mano agli altri*" (Ambr. fol. 222v; publicada per CERETTI ibid. p. 327).

¹³ Carta de Pantagatho a Panvinio del 18-6-58: "*Non mi pare che M(esser) Carlo debbia desister da la incetta sua per la venuta di Mons(ignor) anzi dee continuare tanto che il caldo de concetti gli dura, e tanto piu che non è certo, che Mons(ignor) possa o voglia piu perseverare.*" (Ambr. D-501 f. 46v).

¹⁴ Carta de Pantagatho a Panvinio del 25-6-58 (Ambr. D-501 f. 47).

¹⁵ L'obra s'edità "apud Ioannem Bonellum", la qual cosa ens fa pensar que Agustín s'hagué de sotmetre a la voluntat de Sigonio quant a l'editor. Així Manuzio, un dels primers que havia insistit que Agustín edités Fest, es queixava a aquest de no saber-ne res el 15 de setembre, quan de fet el manuscrit ja estava llest per a la impremta: "*Libentius de Festo tuo aliquid audissem*".

emperador havia estat legal o no. Sobre aquest afer el bisbe consultà Panvinio, que des del mes de març vetllava la impressió de la seva obra *De comitiis imperatoris* a Basilea, precisament sobre les eleccions dels diversos emperadors¹⁶, qüestió sobre la qual Panvinio ja havia intercanviat opinions amb Pantagatho durant l'absència d'Agustín¹⁷.

Al bisbe li interessava sobretot saber " *quanti imp(erato)ri sono che hanno renontiato il imperio, et a che modo fu fatta la renuntiatione, in manibus papae vel electorum, et si ante consecrationem, vel post*", per poder argumentar davant del Papa si era possible destituir un emperador i per quina causa.

La resposta a les diferents qüestions plantejades no devia ésser diferent dels mots que figuren en el llibre esmentat. En el capítol XI, sota el títol *De ea corona quae ferrea dicitur et de suprema Romani Pontificis coronatione*, Panvinio estableix les diferents dates en què s'instituï la coronació amb corona de plata, de ferro i d'or a Aquisgrà, Milà i Roma, respectivament.

La defensa que la institució dels set electors calia situar-la en temps de Gregori X és la tesi del llibre i, per tant, està formulada arreu amb diferents paraules, com per exemple en el capítol IX, on podem llegir: " *Ut autem nonnullis coniecturis consequi potui...haec institutio exorta fuit sub Gregorio X Placentino circa tempora comitiorum, quibus post longum imperii interregnum, Rodolphus Habsburgensis rex appellatus fuit: et in magno concilio Lugdunensi secundo quod ex auctoritate Gregorii papae X anno post Rodulphi electionem celebratum fuit, recepta et confirmata.*"

El papa volia revocar el nomenament de Ferran I com a emperador, puix que havia estat escollit per uns electors que eren protestants, sense tenir en compte el seu parer. Panvinio en aquest sentit és molt clar: l'emperador és escollit per set electors entre els quals no hi ha el papa, al qual se li reserva únicament la prerogativa de confirmar l'elecció¹⁸.

¹⁶ RUDOLF. art. c. p. 135.

¹⁷ Cartes del 30-4-58, del 7-5-58 i del 14-5-58 (Ambr. D-501 ff. 35, 36 i 37)

¹⁸ *De comitiis imperatoris* capítol X: "...instituti sunt VII Germaniae Principes, tres videlicet ecclesiastici et quatuor laici, qui ab officio eligendi Romanorum regem, principes Electores appellati sunt..."

" *Hi itaque sunt VII principes electores, qui nostra aetate soli, Romanum creant Imperatorem; a qua electione Romanus pontifex primo, mox Italiae, deinde Germaniae reliqui, tam saeculares quam ecclesiastici principes, penitus exclusi sunt. Pontifex vero maximus, in eius locum obtinuit... ne Imperator imperii negotia tractare possit antequam confirmationem et consensum Romani pontificis obtineat...*"